

חוות דעת

בבית המשפט העליון

חוות דעת של מומחה

שם המומחה: פרופ' עליזה שנהר

מען: מיכאל קשטן 3/26, חיפה

מקום עבודה: יו"ר (בהתנדבות) של עמותת טנא-בריאות לקידום הבריאות בקרב הקהילה האתיופית בישראל

אני נותנת חוות דעתי זו במקום עדות בבית המשפט ואני מצהירה בזאת כי ידוע לי היטב, שלעניין הוראות החוק הפלילי בדבר עדות שקר בשבועה בבית המשפט, דין חוות דעתי זו כשהיא חתומה על ידי כדין עדות בשבועה שנתתי בבית המשפט.

ואלה פרטי השכלתי:

פרטים בדבר השכלה גבוהה:

1965 האוניברסיטה העברית, ירושלים, ספרות עברית ולשון, B.A.

1970 האוניברסיטה העברית, ירושלים, ספרות עברית, התמחות בספרות עממית, M.A.

1975 האוניברסיטה העברית, ירושלים, Ph.D.

ואלה פרטי ניסיוני:

דרגות אקדמיות, מינויים ותפקידים במוסדות להשכלה גבוהה:

מינויים אקדמיים

1967-אוניברסיטת חיפה, עוזר הוראה; 1971-האוניברסיטה העברית ואוניברסיטת חיפה, אסיסטנט;

1972-אוניברסיטת חיפה, מדריך; 1975-אוניברסיטת חיפה, מרצה; 1978-אוניברסיטת חיפה מרצה בכיר;

1979-U.C.L.A., פרופ' אורח; 1982-אוניברסיטת חיפה, פרופ' חבר; 1984-U.C.L.A., פרופ' אורח;

1987-University of Goettingen, פרופ' אורח; 1989-אוניברסיטת חיפה, פרופ' מן המניין;

2002-The Jewish Theological Seminary of America, ד"ר לשם כבוד;

2003-University of Hartford, ד"ר לשם כבוד;

2003-President's Medal CCSU (Central Connecticut State University), ד"ר לשם כבוד;

תפקידים אקדמיים

1976-1971 אוניברסיטת חיפה, החוג לספרות עברית, יו"ר ועדת M.A.

1980-1975 אוניברסיטת חיפה, ראש החטיבה לפולקלור

1983-1980 אוניברסיטת חיפה, ראש החוג לספרות עברית והשוואתית

1982 יו"ר ועדת הפרס הספרותי על-שם לוי מילר

1991-1983 ראש אקדמי של ארכיון הסיפור העממי בישראל (אסע"י)

1987-1986 מקימת החוג ללימודים רב-תחומיים וראש חוג, אוניברסיטת חיפה

1987-1986	חברת הרשות ללימודים מתקדמים, אוניברסיטת חיפה
1991-1988	ראש החוג ללימודים רב-תחומיים, אוניברסיטת חיפה
	חברת פורום כוחות הביטחון
1991-1990	יו"ר הפורום לענייני כוחות הביטחון
	מנהל אקדמי של המכללה האקדמית עמק יזרעאל
1994-1991	רקטור, אוניברסיטת חיפה
1997-2012	נשיא המכללה האקדמית עמק יזרעאל ע"ש מקס שטרן
2013	רקטור המכללה האקדמית עמק יזרעאל ע"ש מקס שטרן
2015	יושבת ראש הפורום לקידום המדיניות האקדמית של המכללות הציבוריות (ור"ם)

תחומי מחקר ופרסומים:

מאות פרסומים בתחומי המחקר: הספרות העממית של עדות ישראל; בין ספרות שבכתב לספרות שבעל-פה; פולקלור ישראלי בן ימינו; תרבות יהודית, מגדר ורב-תרבותיות. ספרים, מאמרים אקדמיים ומאמרים לעיתונות, ספרי לימוד, דוחות מחקר ופרויקטים, ביקורות מקצועיות על ספרים, מחקרים שהוצגו בכנסים בינלאומיים וארציים, הרצאות מוזמנות והשתתפות בכינוסים מדעיים.

תפקידים ציבוריים והתנדבותיים

במהלך השנים, החל מ-1981 ועד היום מילאתי עשרות תפקידים ציבוריים והתנדבותיים וביניהם תפקיד יו"ר הוועדה הממלכתית לבחינת למודי היהדות במערכת החינוך הממלכתי ("ועדת שנהר") בין השנים 1991-1994
בין השנים 1994-1997 כיהנתי בתפקיד שגריר ישראל בפדרציה הרוסית.

וזאת חוות דעתי:

נתבקשתי על ידי עורכי הדין דב קרנר וטל עברי, בשם עמותת "הפורום החילוני", לחוות דעתי המקצועית בעניין תכנית הלימודים "תרבות יהודית-ישראלית"¹ והקשר בינה ובין דוח "עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה"², דוח הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי בראשה עמדתי. [להלן: דוח שנהר].

הדברים מובאים כדי לתמוך בטענה כי תכנית הלימודים תרבות יהודית-ישראלית, על תכניה, אינה תואמת את עקרונות היסוד שגובשו בדוח ועדת שנהר ואף פועלת בניגוד להם.

בבסיס חוות הדעת השוואה בין העקרונות המנחים אותם גיבשה הוועדה בראשותי [להלן "הוועדה"] לבין תכנית הלימודים תרבות יהודית-ישראלית ותכניה כפי שהם מוצגים באתר המפמ"ר. [להלן "התכנית"].

¹ תרבות יהודית ישראלית. תכנית לימודים בחינוך הממלכתי לכיתות א'-ט' תשע"ז. משרד החינוך המזכירות הפדגוגית אגף א' מורשת.

² "עם ועולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה. המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי. משרד החינוך, אוגוסט 1994.

פתיח

מערכת החינוך הממלכתית הכללית נועדה לשרת את **הציבור החילוני, החופשי**. זו היתה הנחת היסוד עליה נבנה דוח הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי בראשה עמדתו, ואשר המלצותיה קובצו בחוברת תחת השם "עם ועולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה".

מאז 1994, שנת הגשת הדוח, ועד היום, אימצו כל שרי החינוך את הדוח כבסיס למדיניותם בנושא הזהות היהודית בחינוך הממלכתי.

אולם, היישום האמיתי של הדוח על ידי משרד החינוך מעורר תהיות ואי נחת. תכנית הלימודים תרבות יהודית-ישראלית, שמהווה, לפי כותביה, המשך, הרחבה והעמקה של המהלך שהחל בעבודת הוועדה ובהמלצותיה³, אינה עונה על עקרונות דוח שנהר. כותרתו של הדוח מעידה על מהותו. "עם ועולם" משמעו הדגשת הציבור והקשר בין התרבות היהודית והתרבות האוניברסאלית, קשר אשר היום נראה כי מנסים לטשטש אותו. גם לכותרת המשנה משמעות רבה - "תרבות יהודית בעולם משתנה", כלומר, הדגשת השינוי וההתחדשות הנדרשים בהוראת לימודי היהדות בתכנית הלימודים.

תכנית הלימודים תרבות יהודית-ישראלית עוסקת ב"עם" בלבד, ובהיבט הדתי – הלכתי של היהדות בעיקר, בעוד הוועדה דרשה להעמיק את העיסוק - במסגרת מקצועות לימודי היהדות ובשילוב שאר המקצועות ההומניסטיים - ב"עם ועולם", ובתרבות יהודית בעולם משתנה; בזיקה שבין "עם" ל"עולם"; בחיבור שבין תרבות יהודית לתרבות אוניברסלית; וביהדות פלורליסטית הפתוחה לעולם.

המלצות הוועדה כוונו לשדה רחב בו צריכים לפרוח אלף פרחים. לא אחד. התכנית החדשה, שאינה מציגה כראוי את מגוון המקורות שמהם שואבת התרבות היהודית הדינאמית, המתפתחת, ושמהם היא מושפעת, מביאה לנטרול הביקורת ואינה מעודדת חשיבה ביקורתית וספקנות, אותן ביקשה הוועדה לקדם.

בבסיס דוח שנהר עמד הרעיון שיהדות צריכה להילמד באופן אינטר-דיסציפלינארי, ושלא ניתן ללמד יהדות במנותק מהקונטקסט הכללי והאוניברסלי. היה רצון להכשיר מורים שיוכלו לשתף פעולה בין המקצועות השונים. הוועדה לא דיברה על יצירת מקצוע ליבה חדש, ובוודאי לא כזה שיעסוק ביהדות בלבד.

כך, קבעה הוועדה, כי בצד הצורך לפתוח בפני התלמידים את המקורות המגוונים של התרבות היהודית, ראוי להדגיש את היותה של היהדות החילונית או החופשית בעלת מטען ערכי חיובי, הצומחת מתוך החוויה היהודית המודרנית ולא רק העתיקה, והיא ממזגת ערכים מתרבות ישראל ומתרבות העמים. כן הדגישה הוועדה כי יש לעשות את הפלורליזם של החינוך הכללי למנוף להעמקה תרבותית ולהעשרה והתנסות חינוכית משמעותית, תוך היענות לאתגרי התקופה. יש לעשות את בית הספר הכללי למוקד לפיתוח אופציות לקיום תרבותי יהודי-ישראלי, שהרי לימודי היהדות הם חלק מהלימודים ההומניסטיים. קיום יהודי-ישראלי אמור להיות משוחרר מתלות בסמכות ההלכה, ועליו לקיים זיקה לתולדות עם ישראל ויצירתו, ממגוון היבטים, תוך ביקורת וחידוש.

³ תרבות יהודית-ישראלית, ע' 8-9

השוואה

להלן אמנה כמה עיקרים המופיעים בדוח "עם ועולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה" ואינם מיושמים כהלכה בתכנית החדשה:

1. הוועדה מדגישה שהחינוך הממלכתי נועד לשרת את הציבור החילוני.
2. הוועדה מדגישה שבבית הספר הכללי יש חשיבות לדיון ולהתמודדות עם מחלוקות ערכיות בכלים דמוקרטיים ומתוך כבוד וסובלנות – בכל הנושאים, כולל ענייני זהות.
3. הוועדה מדגישה את חשיבות התאמת התכנית והתכנים להשקפת העולם ולערכיו של הציבור החילוני.
4. הוועדה מדגישה את האחריות לחינוך המוטלת על החברה והקהילה ממנה באים התלמידים.
5. הוועדה מדגישה שהיהדות החילונית, החופשית, היא זהות יהודית בעלת מטען ערכי חיובי.
6. הוועדה מדגישה, בעצם השם שבחרה לדוח שכתבה: "עם ועולם" – תרבות יהודית בעולם משתנה", שלימודי היהדות קשורים קשר בל ינתק ללימודים הומניסטיים אוניברסליים.
7. הוועדה מציבה ארבעה צירים מרכזיים סביבם יבנו מקצועות היהדות:
 - א. תרבות יהודית – אוניברסלית
 - ב. עברית
 - ג. ציונות
 - ד. ארץ ישראל

בחרתי להתייחס לכמה מהנקודות העקרוניות שלעיל בהרחבה, כדי להבהיר את ההבדלים הבולטים בין תכנית הלימודים על תכניה לבין דוח הוועדה:

1. תכנית הלימודים "תרבות יהודית-ישראלית" נקבעה כמקצוע חדש, נפרד, ללימודי יהדות בחינוך הממלכתי.⁴ קביעה זו מנוגדת תכלית הניגוד לעמדתה של הוועדה, שקבעה בעקרונית כי "יש לחתור ללימוד מקצועות היהדות באופן שידגיש את אופיים כמקצועות הומניסטיים מנחילי תרבות וערכים המעניקים כלים לבניית השקפת עולם." וכן "יש להימנע מהעמדת לימוד תולדות עם-ישראל, יצירתו ותרבותו בהקשר של הסתגרות או הטפה";⁵ הוועדה כיוונה להעמקת הלימוד הדיסציפלינרי במקצועות היהדות הקיימים ולימוד בין-תחומי בין מקצועות היהדות השונים, בינם לבין עצמם ובינם למקצועות הומניסטיים אחרים ולא ליצירת מקצוע יהדות נוסף, חדש ומסתגר.
2. תכנית הלימודים "תרבות יהודית-ישראלית" נקבעה כתכנית לימודים יחידה, שבמוקדה "ארון הספרים היהודי"⁶, לכלל ציבור התלמידים בבתי הספר הממלכתיים.⁷ בעוד הוועדה עמדה על כך שחתימה ליצירת בסיס תרבותי משותף לכלל התלמידים, במסגרת פרקי החובה והרשות של המקצועות השונים, תעשה תוך הבנה ש"אין להשיג מטרה זו על ידי תכנית לימודים אחידה;

⁴ חוזר מנכ"ל תשעז/11, י' בתמוז תשע"ז, 04 ביולי 2017

⁵ "עם ועולם" – ע' 10

⁶ ארון הספרים היהודי אליו מכוונת התכנית מייצג רובו ככולו ספרים וטקסטים הלכתיים או כאלה המהדהדים

את המקור הדתי – הלכתי של היהדות.

⁷ חוזר מנכ"ל תשעז/11

להיפך, כדי ליצור בסיס תרבותי משותף יש לבנות מגוון תכניות לימוד המותאמות לצרכים הייחודיים של ציבורי תלמידים שונים⁸. קביעה זו נבעה מתוך ההבנה הבסיסית של חברי הוועדה שהוראת נושאים שעוסקים בזהות, כגון הוראת תולדות ישראל, יצירתו ותרבותו " היא מכשיר מרכזי לסוציאליזציה לאומית ותרבותית של התלמידים. לפיכך, אין ללמדם בדפוסים של הפיכת לב, של תינוקות שנשבו".⁹

3. תכנית הלימודים נקראת "תרבות יהודית-ישראלית" ומשתמשת בצימוד הזה "יהודי-ישראלי" כמטרת העל בדגש על היהודי¹⁰. זאת, בעוד הוועדה כיוונה ליהדות-אוניברסלית, בדגש על הקשר, החיבור והזיקה שבין התרבות היהודית לבין התרבות האוניברסלית. עיון בתכניות הלימודים המפורטות ובטקסטים אותם בחרו כותבי התכנית מצביע על כך שהעיסוק באוניברסלי, אם בכלל קיים, הוא שולי ביותר, וכי רוב הטקסטים נובעים ממקורות יהודיים הלכתיים¹¹. כך, תכנית שהיתה אמורה לעסוק ב"עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה", נראה שעוסקת ב"עם" בלבד, תוך התמקדות במקורה הדתי של היהדות.

4. כותבי תכנית הלימודים נוטלים על עצמם תפקיד של מגבשי זהות, תוך רמיזה שזהותם היהודית של התלמידים במערכת החינוך הממלכתית, אלה המגיעים מבתיים חילוניים, פגומה: "התכנית מנסה לענות על צורך ייחודי לתלמידי בתי הספר בחינוך הממלכתי: תלמידים אלה באים מבתיים בעלי מגוון זהויות חילוניות ומסורתיות ולעתים אף דתיות, וכן מתוך מגוון של מורשות קהילות ישראל בארץ ובתפוצות, ממזרח וממערב. לגבי רבים מבוגרי המערכת הממלכתית הבאים מבתיים חילוניים, הקשר בין ישראליותם ליהדותם הפך אתני בלבד, וכפועל יוצא מכך, חשים רבים מהם בנתק בין זהותם הישראלית לזהותם היהודית. מנגד, תלמידים רבים במערכת הממלכתית הבאים מבתיים המגדירים את יהדותם כ"מסורתית" אינם מוצאים בתוכנית הלימודים הקיימת (מעבר ללימודי התנ"ך) מספיק תכנים יהודיים משמעותיים, וגם לא ביטוי מספק למורשת המשפחתית שלהם (מתוך עולם המנהגים והמסורות של עדות וקהילות ישראל). התכנית הנוכחית רואה אפוא לנגד עיניה את מגוון הזהויות של תלמידי מערכת החינוך הממלכתית, על פני כל הרצף, ומבקשת לתת להן ביטוי ומענה הולם, תוך עידוד להיכרות ולדיאלוג מכבד וסובלני בין זהויות תרבותיות שונות".¹² זאת, בעוד שהוועדה בראשותי הקפידה להבהיר שהציבור שאליו היא מכוונת הוא ציבור חילוני, חופשי, כללי. ציבור הרואה ביהדות תרבות לאומית, פלורליסטית, הנתונה בהתהוות. הוועדה ראתה בציבור החילוני השולח את ילדיו למערכת החינוך הממלכתית, ציבור ערכי, תוך הדגשה שהיהדות החילונית, החופשית, היא זהות יהודית בעלת מטען ערכי חיובי.¹³ דוח הוועדה עמד על כך שיש להכין "תכניות לימודים וחומרי למידה ההולמים את השקפת עולמו

⁸ "עם ועולם" – ע' 13-14

⁹ "עם ועולם" – ע' 10

¹⁰ ניתן לראות זאת בטקסטים שנבחרו לייצוג התכנית ובמושגי היסוד המודגשים בתכניות המפורטות לשכבות הגיל השונות, כפי שהן מופיעות בחוברת התכנית.

¹¹ "תרבות יהודית-ישראלית", טבלה מתכללת ע' 15. תכניות הלימוד המפורטות לפי שנים ע' 73-16.

¹² תרבות יהודית-ישראלית ע' 9

¹³ "עם ועולם" ע' 11

וערכיו של הציבור החילוני... בית הספר הכללי לא צריך להיכנע לקנאות וגם לא לחלל הריק. הוא צריך לעודד את הציבור החילוני לגוונן לבטא את ערכיו, לפתח את תרבותו, לבקר את הישגיו ולהיפגש עם הדור הצעיר שלו"¹⁴.

5. עיון מדוקדק ברשימת מושגי היסוד והטקסטים המוצעים בתכנית מצביע על שליטה כמעט מוחלטת של תכנים דתיים. הטקסטים מהתרבות העברית החילונית אינם מספקים אלטרנטיבה לציר הדתי, מאחר ונבחרו בעיקר טקסטים שמשמרים את היסוד הדתי, ומאחר והבניית התכנית אינה נותנת לטקסטים החילוניים לכאורה מעמד אוטונומי, אלא מתייחסת אליהם כטקסטים שנוצרו מתוך התרבות הדתית ובהשראתה. כמו כן ניכרת הזנחה של מרכיבי הציונות והשפה העברית, ובכלל של היצירה של תרבות יהודית חילונית עצמאית שאינה נשענת על המקורות הדתיים¹⁵. זאת בעוד הוועדה בראשותי הדגישה שיש להתמקד בריבוי הפנים של הקיום היהודי במהלך הדורות ובהווה, בתפוצה ובישראל, כפי שהוא בא לידי ביטוי בעדות, בזרמים דתיים ורעיוניים ובדפוסי חיים... מפגש עם כל מגוון היצירה היהודית של עדות, של תנועות וזרמים הגותיים ותרבותיים בעם היהודי¹⁶. עוד נכתב בדוח כי "לצד מתן ביטוי לרקע ההיסטורי ולמסורת הדתית של החגים, חייב בית הספר לתת משקל ומקום גם לתכנים חלופיים שקיבלו החגים בתרבות החיים הציונית והחילונית"¹⁷ וכן "... יש לשים את הדגש על המשמעות הסמלית והערכית ועל החוויה הלאומית, החברתית והמשפחתית הגלומה בה – ולא על יסוד הטקס והמצוות בלבד"¹⁸.

יישום לכאורה של המלצות הוועדה

עיון מעמיק בתכנית הלימודים תרבות יהודית-ישראלית מצביע על יישום לכאורה של המלצות הוועדה תוך התעלמות שיטתית מעקרונות היסוד אותם הניחה, ואשר אמורים היו להשפיע על ביצוע ההמלצות. נראה כי כותבי התכנית עשו שימוש בחלק מן ההמלצות של דוח הוועדה¹⁹. אולם, הכנסת התכנים אליהם התייחסה הוועדה, תוך התעלמות מעקרונות היסוד שהובילו לבחירתם, יוצרת עיוות חמור ההופך את העיסוק בסיפור ובתפילה, בדף הגמרא ובפיוט, בשבת ובחג, לעיסוק אינדוקטרינרי, המעמיד את המקור ההלכתי בעמדה שמקשה על ביקורת וספק, מונעת מהלומד למידה משמעותית באמת בכל הקשור לגיבוש זהותו ולמקומו של המרכיב החילוני בה. הדגש הרב שניתן בתכנית על לימודי תפילות ופיוטים דתיים אינו מתאים לרוח הדו"ח ולצרכי הקהילה אותה התכנית משרתת.

¹⁴ שם, ע' 9

¹⁵ ראו הערה 10

¹⁶ "עם ועולם" ע' 18

¹⁷ שם, שם.

¹⁸ שם, שם.

¹⁹ שם, ע' 17-20

לסיכום

פרשנות מוטעית של דוח הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי הביאה ליצירת תכנית לימודים שאין לה מקום במערכת החינוך הממלכתית.

אמנם, מי שקורא רק את דברי הפתיחה לתכנית, יכול למצוא בדברי מנהלת אגף מורשת במזכירות הפדגוגית, ובדברי מפמ"ר תרבות יהודית-ישראלית, עקרונות נאים וטובים, התואמים את רוחה וכוונתה של הוועדה. כך למשל "תכנית הלימודים בתרבות יהודית-ישראלית נבנתה בהתאמה, על פי השקפת העולם והערכים של החברה והקהילה שמקרבן באים התלמידים במערכת החינוך הממלכתית"²⁰ – "הכוונה היא לעסוק בזיקת העומק וברצף שבין 'יהודית' ו'ישראלית', כלומר: התרבות היהודית מנקודת המבט הישראלית, הכוללת בהכרח את מדבכי המודרנה, ההשכלה, המהפכה הציונית והקמת המדינה ואת השאלות והאתגרים הערכיים והזהותיים שכל אלו מציבים לפתחנו"²¹.

אולם, עיון בתכנית עצמה ובתכנים המוצעים בה מלמד שעקרונות אלה לא באים לידי ביטוי בה. גם אם ניתן למצוא נקודות אור אחדות ברציונל התכנית, כגון הצבת ערכי מוסר כציר המארגן של התכנית²², הרי שהתכנית בכללותה אינה נותנת מענה ראוי לצרכי הציבור החילוני כפי שהוגדרו בדוח הוועדה, ויותר מזה – היא פוגעת בערכיו של הציבור החילוני אותו היא אמורה לשרת, ושאת צרכיו היא אמורה לספק.

תכנית הלימודים "תרבות יהודית-ישראלית" במתכונתה הנוכחית, מתווספת למרכיבים שונים במערכת החינוך הממלכתית הכללית, המשקפים הקצנה והשתלטות של תפישת עולם מבוססת הלכה. לציבור החילוני אין אלטרנטיבה ואין לו לאן לברוח במערכת החינוך שתפישת העולם היהודית הדתית, האמונית, השתלטה על כולה.

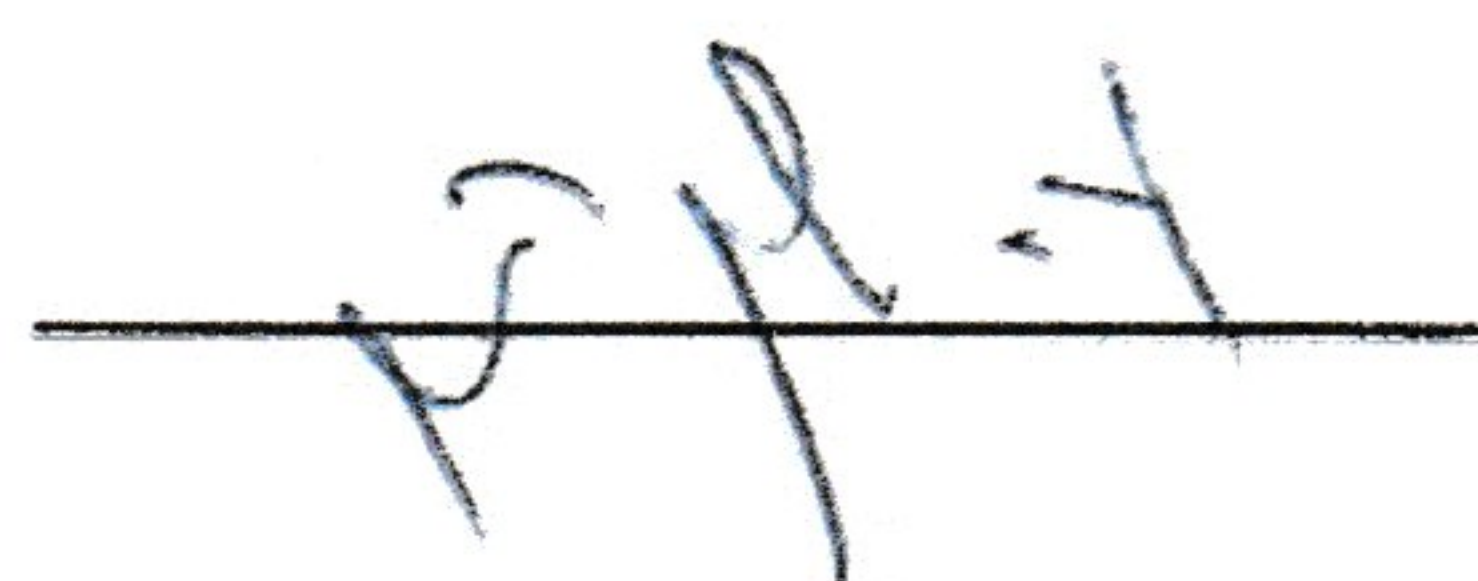
הביטול החלקי של הזרמים בחינוך בימיה הראשונים של המדינה, הביא לכך שהשבט החילוני מוצא עצמו היום, יותר מתמיד, עומד מול מערכת חינוך מנוכרת, שמתעלמת מקיומו ומצרכיו.

אני מבקשת לצל במה זו ולקרוא להקמתה של **מועצה ציבורית רחבה**, שתייצג את ערכיו של הציבור החילוני ותבטיח את צרכיו במערכת החינוך הממלכתית.

האם תכנית הלימודים במתכונתה הנוכחית מתאפיינת בפתיחות למגוון דעות והשקפות, בזיקה לתרבות העולם, ובתפיסה המודעת לחילופי העתים ולתמורות ההיסטוריות? אני מאוד מסופקת בכך.

האם תכנית הלימודים במתכונתה הנוכחית מסייעת לצעיר ולצעירה הישראלים הלומדים בבית הספר הכללי לבנות ולגבש בעצמם את זהותם ועולמם הרוחניים והערכיים?

אני, למרבית הצער, מאוד מסופקת.

חתימה:

תאריך: 4/3/18

²⁰ תרבות יהודית-ישראלית. ע' 1

²¹ שם, ע' 2

²² שם, ע' 11